

Overwinnaar en verliezer tot in de dood

De uitgestrekte begraafplaatsen met gesneuvelde soldaten bewijzen dat de Eerste Wereldoorlog maar één echte overwinnaar had: Magere Hein. Tegelijkertijd raakt de oplettende bezoeker ervan doordrongen dat de verschillen tussen de strijdende partijen er zichtbaarder zijn dan ze ooit in de loopgraven waren.

Leo van Bergen

'Wellicht is een van jullie wel eens in Verdun geweest en heeft daar het knekelhuis, het *ossuaire*, bezocht. Daar liggen de botten van ongeveer 100.000 onbekende Franse en Duitse soldaten bij elkaar, door elkaar, en op elkaar, samengeharkt na afloop van de wederzijdse slachting die bijna het hele jaar 1916 in beslag nam. Waar we nu staan heet officieel een begraafplaats te zijn, maar is in feite ook een knekelhuis, alleen ligt er een laagje aarde overheen.'

Aldus opende ik mijn letterlijk openbare college voor een groep eerstejaars geschiedenisstudenten nadat we de poort van het *Soldatenfriedhof* te Langemark hadden gepasseerd. Het is

met 44.000 grotendeels onbekende gesneuvelden de grootste van de vier Duitse begraafplaatsen in de Vlaamse Westhoek. Ze zijn ontstaan in de jaren vijftig, toen meerdere begraafplaatsen werden geruimd en het aantal tot die vier werd teruggebracht. Het oorspronkelijke, veel kleinere veld van postume eer is er ook nog. Het beslaat misschien een vierde van het totaal, maar herbergt met 25.000 soldaten wier naam alleen de Here kent, zoals de Britten het op hun kerkhoven zeggen, wel het leeuwendeel van het totaal.

KAPOTGESCHOTEN IDEALEN

Wie vanuit de poort over het veldje heen naar het einde van de begraafplaats kijkt, ziet een beeldengroep van vier van zwart materiaal gemaakte soldaten. Ze kijken onmiskenbaar droevig,

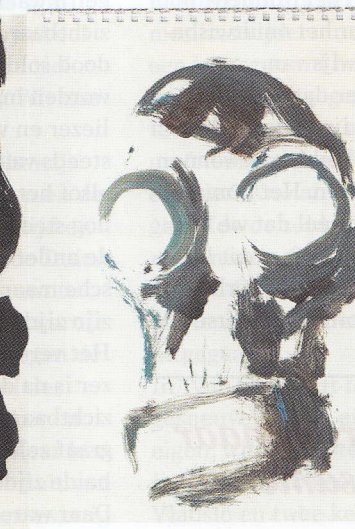
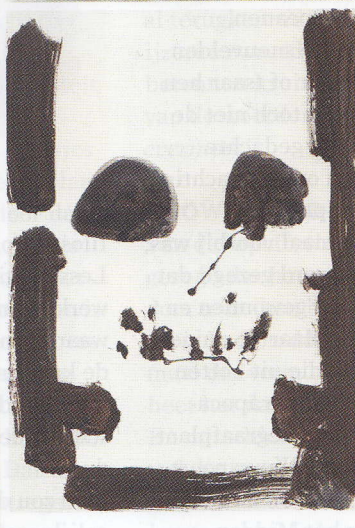

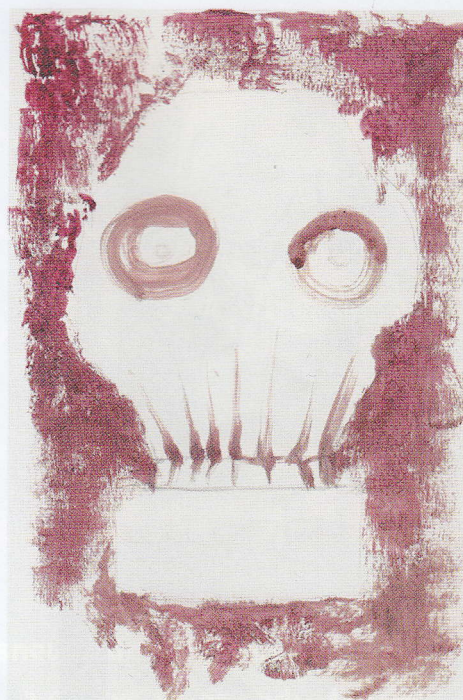
ILLUSTRATION CHACHAT

Grachot 14

ook al hebben ze behalve een neus verder geen zichtbare gelaatstrekken. Het is het op één na bekendste begraafplaatskunstwerk in de streek – na, uiteraard, het gehurkte, treurende ouderpaar van de Duitse kunstenares Käthe Kollwitz. Een vader die met een van pijn vertrokken gezicht strak voor zich uitkijkt naar een lege toekomst, en een moeder die krom gebogen neerkijkt op een grafplaat voorzien van een tiental namen, onder wie die van Peter Kollwitz, gesneuveld in oktober 1914, kort nadat hij met moeders instemming de wapenrok had aange trokken. Hij was een van de negen à tien miljoen jonge Europeanen, Afrikanen en Aziaten die sneuvelden omdat hun koning, keizer of tsaar hen daartoe had bevolen – of toch niet de door henzelf of hun volk gedachte macht bleek te hebben om de slachting af te wenden of te stoppen.

Toen dat *massacre* eenmaal voorbij was, op 11 november 1918, werd gezegd dat de Geallieerden hadden gewonnen en de Centralen verloren. Maar de enige echte overwinnaar was die uit botten samengestelde ruiter van de apocalyps: de Dood. En de vele begraafplaatsen – in West-Europa van Nieuwpoort tot de Zwitserse grens, in Oost-Europa, in de Dardanellen, in het Midden-Oosten – vormen daar het onuitwisbare, onmiskenbare bewijs van.

Het vreemde is echter dat juist die begraafplaatsen bewijzen dat wel degelijk ‘de Britten’ hadden gewonnen en ‘de Duitsers’ verloren. Het humanitair zo belangrijke ritueel dat we ‘ter aarde bestellen’ noemen, is nooit losgeraakt van het verhaal van de oorlog en hoe die herinnerd wordt. De Duitse

filosoof, pacifist en arts Theodor Lessing ging in een militair hospitaal werken omdat dat de enige plek was waar hij nog iets terugzag van zijn door de kanonnen van augustus kapotgeschoten ideaal van een wereld vol verschillende maar gelijkwaardige individuen.

Men zou denken dat na de dood die gelijkwaardige wereld alleen nog maar zichtbaarder zou worden; dat na de dood soldaten niet meer in kampen worden ingedeeld van winnaar en verliezer en van goed en kwaad – wat nog steeds vaak als hetzelfde wordt gezien, alsof het middeleeuwse kampgericht nog steeds bestaat waarbij degene die de ander doodde niet alleen het juridische maar ook het morele recht aan zijn zijde had. Niets is minder waar. Het verschil tussen winnaar en verliezer is na de dood, op de begraafplaats, zichtbaarder, levendiger dan in de loopgraaf zelf. Daar waren de soldaten van beide zijden met modder overdekt. Daar waren zij, om een beetje warm te blijven, uitgedost in de meest waanzinnige uitmonsteringen. Daar droegen zij

De enige echte overwinnaar was die uit botten samengestelde ruiter van de apocalyps: de Dood.

allen het gasmasker dat hen beroofde van het enige stukje individualiteit dat de krijgsmacht hen tot dan had laten behouden: hun gezicht. Juist daar geleken zij elkaar onherkenbaar.

ZWARTE KRUISEN

Wie – vaak alleen, druk is het er zelden over de massagraven van Langemark of Vladslo loopt, ziet een groene weide, bezaaid met zwarte, gegraveerde stenen, her en der afgewisseld met groepjes van drie kleine, zwarte stenen kruisen. Ook staan er nog enkele originele, uit de oorlog zelf stammende grafzerken. Het zijn de enige plekken waar nog het woord 'heldenmoed' te lezen valt en de omgeving waarin zij zijn geplaatst maakt meteen de absurditeit ervan volkomen duidelijk.

Het zwart van de tegels en de kruisjes past volkomen bij de sfeer die de plaatsen uitstralen, of beter: juist door dat zwarte stralen zij die sfeer uit. Het is een sfeer van ingetogenheid, verdriet en ontroering. Een sfeer die ontdaan is van iedere vorm van glorie. Het is overigens onduidelijk wat de oorsprong van die zwarte kruisen is. Op de oorspronkelijke begraafplaatsen had ieder graf een zwart, geteerd kruis. Dat was, zo wordt gezegd, een strafmaatregel van de overwinnaars. Zwart als symbool van de nederlaag en als symbool van de slechtheid van de Duitse ziel. Wit was voor de overwinnaars. Wit was voor 'de goeden'.

Hiervoor bestaat echter geen bewijs. Aannemelijker is dat de Fransen en de Belgen toentertijd geen zin en tijd en geld hadden om ook nog eens de Duitse begraafplaatsen goed en constant te onderhouden. Door de kruisen zwart te teren waren ze beter bestand tegen de knagende werking van de tand des tijds en dus domweg makkelijker en goedkoper in het onderhoud. Maar het was een mooi en verstandig besluit van de Duitsers om, toen eind jaren twintig het onderhoud in hun handen overging en er toestemming kwam om ook die

kruisen wit te maken, het zo te laten.

De sobere kleur symboliseerde niet langer nederlaag en moreel verderf, maar ellende en zinloosheid.

Het verschil met de in dezelfde streek gelegen Britse begraafplaatsen is enorm. Daarvan is het doorgaans drukbezochte Tyne Cot de grootste. Hij is zeker zo indrukwekkend en dwingt eveneens tot stilte en overdenking.

Maar hij is toch anders. De stilte overweldigt meer dan dat zij ontroert.

Mooier, gestileerder, beter onderhouden en... triomfantelijker. De Fransen zouden zeggen dat het *grandeur* heeft. Geen kunstwerken ook, maar een overal terugkerend Cross of Sacrifice; een ijzeren zwaard omgeven door een betonnen kruis, op een sokkel voorzien van de woorden '*Their name liveth for evermore*'.

'KNOWN UNTO GOD'

Van dat opofferingskruis wordt wel gezegd dat het niets met het christendom te maken had, maar simpelweg die vorm had omdat een zwaard nu eenmaal die vorm heeft. Onzin. Waarom heet het dan niet Sword of Sacrifice? En misschien heeft een zwaard juist wel die vorm vanwege het christelijke geloof van de ridders die het vroeger hanteerden? Is het toeval dat de aloude moslimstrijders uit de tijd van Saladin een kromzwaard hadden dat op de in hun vlag weergegeven halve maan leek? En waarom staat dan op iedere grafsteen met een onbekende soldaat eronder '*Known unto God*'? Misschien geloofde de soldaat in kwestie wel helemaal niet in God. Of geloofde hij in een andere God. Maar bij gebrek aan informatie werd van het christelijk geloof uitgegaan.

In Tyne Cot heeft iedere begraven gesneuvelde een eigen graf en een eigen, witte grafsteen. Het maakt dat het zeker drie keer zo groot is als Vladslo en twee keer zo groot als Langemark, maar het aantal begravenen bedraagt 11.000; meer dan twee

keer minder dan in Vladslo en een kwart van het Langemarkse aantal. Duidelijker dan met die begraafratio 'Brits staat tot Duits' van één staat tot acht kan het verschil tussen overwonnenen en overwinnaar nauwelijks worden uitgedrukt. Ook de dood is geen grote gelijkmaker.

En dat gaat ook op voor het sterven. Ook dat is aan verandering onderhevig, als we de Duitse psychiater Alfred Hoche mogen geloven. Die schreef kort voor de wapenstilstand dat door de aanstaande nederlaag het eerst zo glorieuze, heldhaftige sterven van de Duitse soldaat in de eerste jaren van de oorlog alsnog een zinloos, armoedig sterven was geworden, waaruit kan worden geconcludeerd dat voor de doden van de andere zijde blijkbaar het omgekeerde geldt. Hieruit volgt al dat Hoche, die twee jaar later een van de auteurs van het fijnzinnige geschrift *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* zou zijn, hier niet de boodschap uit trok dat oorlog zelf een zinloze en ongezonde bezigheid was die te allen tijde vermeden zou moeten worden, maar dat het sterven van de gesneuvelden in latere, mooiere tijden alsnog zin zou moeten worden gegeven.

ZINGEND TEN ONDER?

Een van die gesneuvelden was dus Peter Kollwitz. Hij was gesneuveld tijdens de slag die enigszins onterecht bekend is geworden als de slag om Langemark. Zo'n Duits klinkende naam was echter handiger voor de latere nazi-propaganda; nazi's die het niet aandurfdan het beeld van de toch *entartet* verklaarde Käthe Kollwitz, dat kort voor de *Machtübernahme* op de toenmalige begraafplaats te Roggevelde was neergezet, weg te halen. Wellicht was het daarvoor te geliefd bij de oud-strijders die een van de fundamenteën onder hun macht vormden, of wellicht kwam het doordat juist de zoon van Kollwitz een van de te vieren Duitse doden was.

Ook staat de slag bekend als *Der Kindermord* vanwege de vele jonge Duitse soldaten, vaak vers van akker of schoolbank, die zich te pletter liepen

tegen het geordende, geofefende geweervuur van de Britse beroepssoldaten. Het is een term die eigenlijk dieptreurig zou moeten stemmen, maar juist de vuigheid van de Britten en de moed van de Duitse soldaten aan moest tonen. Dat waren toch maar jongens van een jaar of achttien geweest die zogenaamd onder het zingen van het voor zo'n gelegenheid toch echt veel te langzame volkslied hun plicht voor het vaderland hadden gedaan.

Waarschijnlijk zongen ze helemaal niks, de keel dichtgesnoerd. De Duitsers niet bij Langemark in 1914, de Britten niet bij de Somme in 1916, en niemand niet, waar dan ook wanneer dan ook. Ook dit wijst er weer op dat alleen tijdens het gevecht de soldaten van alle zijden gelijk waren. Het sterven vormde de opmaat voor de distinctie en het daadwerkelijke begraven zelf kan moeilijk anders dan een oefening in ongelijkheid worden genoemd. Alleen voor de gestorvenen zelf was er geen verschil. Dood is nu eenmaal dood. Al het andere is mythe en leugen. ■